

Д-р Степан БАРАН

З моїх спогадів
про
Івана Франка

В 36-ті роковини з дня смерти
(28. 5. 1916 — 28. 5. 1952)

КОЛЕКЦІЯ
АГНАДІЯ
ЖУКОВСЬКОГО

ВИДАННЯ „УКРАЇНСЬКИХ ВІСТЕЙ“

— 1952 —

НІМЕЧЧИНА

Д-р Степан БАРАН

З моїх спогадів
про
Івана Франка

В 36-ті роковини з дня смерти
(28. 5. 1916 — 28. 5. 1952)

15070
BIBLIOTHÈQUE
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE SEVČENKO
27, Rue des Bauves
95 - SARCELLES (Val d'Oise)

FRANCE

- 1824 -

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНИ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

— 1952 —

Academia Scientiarum Scientiarum

9146/5

I

Моя перша особиста зустріч з д-ром І. Франком мала місце близько п'ятдесятьох років тому в шкільному році 1902/1903, коли я був студентом права Львівського університету. Це було зимового семестру згаданого шкільного року в приміщенні українського студентського товариства Академічна Громада у Львові на доповіді одного з студентів про наше всенароднє повстання 1648 р. під проводом Богдана Хмельницького. Бувало, що на найважливіші доповіді в Академічній Громаді, зокрема з тематикою з літератури, історії, соціології і політики, студенти запрошували І. Франка, і він найчастіше не відмовлявся, хібащо мав перешкоду через пильну роботу. Праці Франко мав завжди дуже багато, тому й студенти старали-

ся не надуживати Франка, хоч раді були бачити його між собою і почути його слово. Франко втішався тоді загальною популярністю і пошаною в колах нашої тодішньої академічної молоді, а зокрема тієї її частини, що цікавилася соціалістичним і взагалі політичним демократичним рухом та соціальною і політичною проблематикою в Західній Європі. І якраз ця частина молоді вела провід в українському студентському житті в Австрії; на переломі минулого і поточного сторіч із неї вийшли перші численніші кадри новочасних національно-політичних діячів, організаторів і провідників, що відіграли помітну роль в розбудові українського національного життя в Галичині, а головню його політичної сторінки, включно з популяризацією і закріпленням у галицьких українських масах української соборно-державницької ідеї.

І. Франко, автор „Каменярів“ (1878 р.), ще молодим, 22-літнім студентом, дав у згаданому творі мету своєму власному життю, яку вважав життєвою ціллю й для українського покоління свого часу. Зразу майже самотній, з

бігом часу знаходить щораз більше своїх прихильників і послідовників, зокрема між студентською молоддю в Галичині й на Буковині, що приготувлялася до громадської праці. Такого широкого впливу на формування національно-політичного світогляду української студентської молоді, як у Галичині і на Буковині, на Наддніпрянщині Франко не мав. Наддніпрянина жила в цілком відмінних державних і політичних умовах царського абсолютизму без можливості провадження явної української національно-політичної праці й організації, які можна було провадити українцям у конституційній Австрії. Твори Франка були відомі і на Наддніпрянщині і, без сумніву, й там залишали свої додатні сліди. Франко бував у Києві, де й одружився, знав особисто чимало наших тодішніх тамошніх діячів і мав зв'язки з нашою тамошньою студентською молоддю. Та, поза тривкішими науковими і літературними взаєминами, ці зв'язки, якщо мовиться про студентську молодь, мали доривочний хвилевий характер і без постійного впливу на формуван-

ня національно-політичного світогляду тамошнього студентства. Це було ще й тому, що тамшня українська молодь цікавилась тоді більше політично-соціальною проблематикою цілої Росії, а не спеціально самої України, залишаючись під впливом російських соціалістичних течій і партій. Це наставлення чимало змінилося щойно з початком 1900 р. з появою Революційної Української Партії та появою її видавництва і взагалі з початками формування українського політично-партійного життя. Тоді зросло й політичне значення Франка, але він самий, зламаний недугою, зійшов незабаром з арени як політичний діяч.

І. Франко записався й на сторінках історії формації польського політичного життя в Галичині на переломі 80-тих і 90-тих рр. минулого століття. Він працював тоді постійно в редакції польського демократичного щоденника „Kurjer Lwowski“, що його видавали й редагували Ревакович і Вислоух. Тоді існував короткий час у Львові польсько-український гурток, складений із польських поступових демократів, які гуртувалися головно біля

згаданого польського щоденника, і до якого входили Франко й деякі українські студенти, знані опісля політичні діячі, як Володимир Охримович, Євген Левницький та ще дехто. В цьому гуртку дебатовано над різними політичними й соціальними проблемами. Це був час, коли новостворена Українська Радикальна Партія (1890 р.) розгорнула широку політичну організацію і пропаганду серед українських селянських мас і на сторінках своєї преси („Народ“ і „Громадський Голос“) і на вічах. Це незабаром спонукало й народницькі кола з політичного крайового товариства „Народня Рада“ у Львові звернути свою увагу і на потребу новочасної масової політичної організації народніх низів. Польське селянство в Галичині в її західній польській частині не було ще політично зорганізоване, поминувши несерйозну акцію політичного авантюриста ксьондза Станіслава Стояловського з його тижневиком „Wieniec i Przeczółka“. Українські члени згаданого гуртка, передусім Франко, звернули увагу польських членів гуртка на потребу політичної організації польських

селян, т. зв. мазурів, в окрему політичну демократичну партію та видавання для них окремої преси. Українці ї подали загальний нарис політичної програми для майбутньої польської селянської партії, її організаційну схему й радили приступити для видавання часопису для народу. Українські ініціатори — ними були головно Франко, Вол. Охримович і Євген Левицький, опісля послали до австрійського парламенту — виходили з засади, що політична організація польських селян у народній демократичній партії чимало послабить позиції польської шляхти, наскрізь реакційної і ворожої до потреб народу, що мала вирішальний голос у публічному житті Галичини. А це знову полегшить боротьбу українців за їхню — українців — національну, політичну і соціяльну емансипацію. З цих розмов вийшло і створення першої в історії Польщі демократичної селянської партії з назвою *Polskie Stronnictwo Ludowe* (PSL) та її органу тижневика „*Przyjacieł Ludu*“. Згодом ця партія відіграла визначну ролю в історії новочасної Польщі.

За молодих літ Франка ще не було жидівського національно-політичного ренесансу, відомого під назвою сіонізму. Він народжувався щойно наприкінці минулого сторіччя, головню в Австрії, як у державі багатонаціональній, у якій жиди, зокрема в Галичині і на Буковині, становили поважний відсоток населення. В Австрії жиди не були визнані за окрему національну групу і до жидів не стосувалися постанови статті 19 австрійського державного основного закону з 21. грудня 1867 р. про зрівняння в публічному житті всіх австрійських народів і забезпечення за ними вільного національного розвитку. Франко поставився позитивно, як і загал австрійських українців, до сіоністичного руху і щиро вітав пропозицію українського посла Юліяна Романчука в австрійському парламенті визнати жидів за окрему націю з усіма послідовностями, що випливали зі згаданої 19 статті. Поза тим жиди в Австрії, як її громадяни, користувалися політичними правами нарівні з іншими і мали своїх, засимільованих, представників у парламенті. Пропозиція Ро-

маячука в парламенті не проїшла і жидів до кінця існування цисарської Австрії не визнано за окрему націю, вони створили лише окрему релігійну групу. Та в історії залишився факт, що якраз українці, перші в Європі, стали в обороні жидівських національних прав, що й підкреслював опісля Франко в одній розмові зі мною на тему жидівської проблеми в нас. Практичний вислів у політичній допомозі жидам як нації дали австрійські українці при перших демократичних виборах 1907 р., коли голосами українців обрано при вужчому голосуванні чотирьох сіоністів: трьох у Галичині—д-ра Малера в Чорткові, д-ра Габлі в Бучачі і Штанда у Золочеві—та д-ра Штравхера в Чернівцях на Буковині. Ця четвірка жидівських послів в 1907 р. заснувала в австрійському парламенті окремий жидівський національний посольський клуб, що був першою парламентарною жидівською національною репрезентацією в світі. Франко, як гуманіст і демократ, мав і особистих приятелів серед жидівських інтелектуалістів у Львові. Одним з таких щирих приятелів Франка до його

останніх хвилин життя був літератор і критик у Львові д-р Бігельайзен. І сюжет до свого найбільшого твору — „Мойсей“ — Франко вибрав з жидівської історії.

II.

Франко, з універсальною гуманістичною освітою, поет, письменник, учений, критик і публіцист, а при тому і невтомний громадський діяч, бажав освіти і добра для свого народу. Він був справжнім каменярем, що лупав скалу темряви й мостив шлях, щоб, пробивши цю скалу, вийти в новий, ясний світ. Розпорошення праці на різні ділянки і брак зосередження духової творчості на одній відчував сам Франко. Але він не міг робити інакше, коли в тодішній нашій мізерній дійсності всюди було потрібно національних робітників, а їх майже не було. Діяпазон між надхненням провідником, пророком, що ним був Франко, і щоденним чорним робітником у повсякденному житті — надто великий. А Франкові довелося виконувати і цю праю в ролі громадсько-політичного діяча, для якого існують

лише три виміри і нема метафізики. Позитивізм половини минулого сторіччя та поява масових соціально-політичних рухів залишили глибокі сліди і в кристалізації духовости Франка та в організації і методах його праці. Спостереження явищ життя людської спільноти, аналіза цих явищ і у висновку потреба запровадження соціальних і політичних реформ відсували на бік всякий романтизм, змушували до точного схоплення проблеми і плянового здійснювання її в практиці. Франкові йшлося про духове і матеріальне піднесення наших народніх мас. До цього треба цілих кадрів фахових, кваліфікованих робітників, які може дати молода інтелігенція, відповідно духово вихована й вишколена. Тому в Франка—зацікавлення справою народніх мас і добором молодих інтелігентів, що їх могла дати академічна молодь.

Суспільно-політичним життям Франко інтересувався здавна, ще студентом. На тодішню формацію його політичного світогляду мав великий вплив М. Драгоманів. Та Франко не став безкритичним учнем Драгоманова,

яким залишився, напр., Мих. Павлик до кінця свого життя. Франко досить швидко цілком усамотійнився і пішов власними політичними шляхами. Він належав до творців-організаторів Української Радикальної Партії в Галичині в 1890 р. і взяв чималу участь в її праці, зокрема у видавництві радикальних пресових органів „Народ“ і „Громадський Голос“.

Українська Радикальна Партія, духовим провідником якої на початках її існування був М. Драгоманів, внесла багато нових політичних ідей та організаційних і пропагандивних метод у працю серед селянських мас і взагалі чимало пожвавила українське політичне життя в Галичині. В її програмі зазначено, що вона спирається на науковий соціалізм, хоч соціалістичною організаційно аж до 20-ох рр. поточного сторіччя вона не була, як і з марксизмом, теж взагалі не мала ніколи нічого спільного. Вона повела боротьбу з духовенством і церквою — т. зв. попофобія, — що припиняло її працю в переведенні практично конструктивних завдань у ділянках політичній, економічній і соціальній. В

половині 90-их рр. по смерті Драгоманова вона помітно занепадала. З неї відійшли її визначні молоді діячі—д-р Вол. Охримович, д-р Євген Левицький—і ціла низка інших. Вийшов з неї і Франко.

Сецесіоністи Охримович і Левицький почали видавати 1899 р. у Львові, двотижневик „Будучність“, що мав переломове значення в історії українських політичних партій у Галичині. Вони й провадили розмови з представниками старої політичної організації „Народня Рада“ — Юліяном Романчуком і д-ром Костем Левицьким та з невеличкою групою, що гуртувалася біля молодого проф. М. Грушевського. Так з кінцем 1899 р. сталося створення нової великої Української Національно-Демократичної Партії, що протягом сорока років—до 1939 р. (у Польщі від 1925 р. з назвою УНДО—Українське Національно-Демократичне Об'єднання)—взяла в свої руки керму української політики і громадського життя в Галичині як українська соборницька державницька партія, що зазначено й у її т. зв. максимальній програмі. Засновниками цієї нової

партії були, між іншим, і І. Франко та М. Грушевський, і вони увійшли також до її керівного органу—Ширшого Народнього Комітету. Друга група сецесіоністів—д-р Роман Ярославич, Юліян Бачинський та інші—1900 р. створили Українську Соціал-Демократичну Партію з марксистською програмою австрійського зразка, яка виднішої ролі в Галичині не відіграла. По згаданій сецесії трохи ожила й Українська Радикальна Партія, хоч вже без того розмаху, що її мали на початку 90-их рр.

III.

Від половини 80-их рр. до 1905 р., тобто до появи „Мойсея“ — це час найвищого розквіту всебічної творчої діяльності Фраяка. Останні 25 років перед першою світовою війною (1890-1914) — це рівночасно й період величезного поступу в розвитку й організації українського національного життя в Галичині у всіх його ділянках. Галицька галузка українського народу щойно тоді перетворилася цілком у свідому модерну націю, включаючи в безпосередню активну національну

рацію й широкі народні маси. У цьому й велика заслуга Франка, що одним з перших узявся за організацію тих мас відповідно до нових вимог та національних, економічних і соціально-політичних потреб. Великі народні рухи в Галичині в першому десятиріччі нашого століття, масовий хліборобський страйк улітку 1902 р., найбільший в історії хліборобських страйків на європейському континенті, величезна українська вічева акція в рр. 1905 і 1906 за виборчу реформу до австрійського парламенту 1907 р. на основі повного демократичного права — не тільки спричинилися до освідомлення й активізації мас, а й до переведення плянкової і масової організації у всіх ділянках — освітній, науковій, шкільно-виховній, господарській, а навіть у тіловиховній, не говорячи вже про політику.

Потреба переведення політичної організації і політичної активізації українських мас у Галичині була тією справою, що їй Франко присвячував велику увагу і сам здавна брав у ній якнайбільшу участь. На переломі двох століть — 19. і 20.—ім'я Франка

-1824-

було популярне в українських галицьких селянських масах, як нічиє інше з живучих тоді наших провідних людей. Свідомі українські селянські маси вважали Франка за свого духового провідника і раді були бачити його в лавах своїх політичних виборців на посаді посла до австрійського парламенту. За спонукою самих селян Франко в 90-их рр. двічі кандидував на посла до австрійського парламенту, раз у виборчій окрузі сільських громад повітів Тернопіль, Збараж, другий раз у такій же окрузі повітів Перемишль, Мостиська і Добромиль.

Франко розгорнув тоді широку публічну вічеву передвиборчу акцію, на яку в час призначення виборів не треба було дозволу державної політичної влади. Я був тоді учнем вищих гімназійних клас, читав постійно щоденник „Діло“ і популярні політичні тижневики „Батьківщину“ — від 1897 „Свободу“ — та радикальний „Громадський Голос“ і цікавився зокрема акцією Франка. В цій акції безпосередньо брав участь і мій батько, довголітній начальник громади в містечку Крукеничі, як виборець у Мостиському

повіті і заізнався особисто з Франком. Франко приїжджав кілька разів на віча до Мостяськ, що відбувалися в т. зв. червоній корчмі на Закостеллі з великим заїздом для возів. У цих вічах брали участь не лише українські селяни, а й польські з чисто-польських сіл, що ставилися до Франка з великим довір'ям і усіма силами підтримували його кандидатуру. А виборча механіка в сільській — т. зв. четвертій — курії в Галичині була дуже штудерна. Вибори були посередні, і тільки вище оподатковані мали право голосування при виборах у громаді, нижче оподатковані і неоподатковані взагалі не мали виборчого права. На передвиборах у громаді вибірано властивого виборця явно, в присутності державного комісара — на 500 мешканців одного — і щойно на з'їзді всіх вибраних виборців у своєму повітовому місті вони віддавали явно-усно свій голос за кандидата. Такі посередні вибори в сільській курії запроваджено тільки в Галичині, в інших краях Австрії управнені сільської курії голосували безпосередньо за посольського кандидата в своїй

громаді. Такий вийняток у виборчій організації зроблено лише для Галичини 1873 р. на вимогу польської шляхти, в руках якої перебувала влада в краю. При передвиборах діялися величезні надужиття, що їх протегувала залежна від польської шляхти державна політична адміністрація. Картини в таких виборів змальовував Лесь Мартович у своїх оповіданнях, між іншим, в оповіданні „Виборець“, Осип Макавей та інші. І сам Франко зі своєї місцевої акції в Збаразькому повіті залишив слід в оповіданні „Свинська конституція“, яке він почув на вічі від одного селянина. При такій виборчій системі і практиці було дуже тяжко, часто й зовсім неможливо, незалежному позиційному кандидатові вийти в першу. Не вийшов тоді і Франко ні в Тернопільській, ні в Перемиській сільській виборчій округах, але одержав поважне число голосів — понад 40%, що теж було чималою моральною перемогою. Окремій увазі заслуговує Мостиський повіт з поважним числом чисто польських сіл, так званих латинників, тобто людей римо-католицького обряду з виключно українською розмовір-

ною мовою, з українськими звичаями і чисто українським побутом. Не зважаючи на терор дідичів, ксьондзів державної політичної адміністрації велика більшість виборців із польських сіл голосувала явно за Франка, що й одержав велику перевагу голосів у Мостиському повіті. В Перемишльському повіті він одержав половину голосів, зате в бідному і темному Дубромиському повіті — лише кілька чи кільканадцять, що в загальному висліді вирішило справу в некористь Франка. З пригнобленням і сумом Франкові виборці сприйняли вістку, що їхній кандидат зазнав поразки на виборах.

Це знаю з оповідання мого батька. З його оповідання знаю також, яке величезне враження справляли на селян вічеві промови Франка, що говорив спокійно, речево, наче батько рідних дітей. Зміст його промови залишався незатертий у пам'яті слухачів. Франко кількакратно заїжджав на віча до Мостиськ, до згаданої червоної корчми. У влаштуванні віч і виступах галі в провадженні української політичної акції в Мостинському повіті

Була політична адвокатська канцелярія д-ра Корнера, що, сам жид, був прихильником українського відродження і українського емансипаційного політичного руху, а до Франка, якого знав особисто, ставився завжди з великою пошаною. В його канцелярії, як і в канцелярії адвокатури і як канцелярській персонал, працювали завжди майже виключно самі українці, що й творили перший осередок української національної організації в повіті. Батько розказував мені також, що Франко по закінченні віча, маючи якихось лиш години часу або й більше до від'їзду поїзда, запрошував невеличкий гурток відомих у повіті господарів до окремої кімнати в корчмі, де приклявці меду провадив з ними гутірку на громадські теми. В тому гуртку був і мій батько, і Франко з ним найбільше розмовляв, бо батько був завжди цікавий до книжки, газет і громадського життя й орієнтувався в політичних питаннях. Батько був гордий з цього свого ближчого знайомства з Франком, а й Франко згадав опісля з пошаною про мого батька в розмові з мною. Авторитет Франка в україн-

ських народніх масах Галичини був безперечний.

IV

Франко цікавився українською інтелігентською молоддю, бо ж з її лав мали вийти майбутні організатори й керманічі національного життя. В 90-х рр. я був учнем державної клясичної гімназії з польською мовою навчання в Самборі, єдиній польській гімназії в Галичині, що мала тоді абсолютну українську більшість серед учнів, а її половину вчительського складу становили українці. Українська мова була там обов'язковим предметом навчання в кожній клясі. Українська мова була панівною серед учнів, і головне українські учні творили учнівську духову еліту. Ми мали гурток, що ближче цікавився суспільно-громадською проблематикою. На квартирі, де я жив, ми спільно передплачували „Діло“ на адресу нашої господині. Мали ми й тодішні львівські журнали „Зорю“, „Життя і Слово“ та „Правду“. Зі „Зорі“ і „Правди“ ми вчитували головне літературну частину. „Правда“ Ол. Барвінського не була нам зовсім до

смаку, бо вона промовчувала польсько-українські взаємини й була далека від новочасних суспільно-політичних ідей, які нас цікавили передусім. Зате „Життя і Слово“ Франка з різно-рідною живою тематикою переходило з рук до рук і пильно вичитувалося, залишаючи в нас і відповідні тривкі сліди. З кінцем 1897 р. „Зоря“ і „Життя і Слово“ перестали виходити, і на їхнє місце у Львові з початком 1898 р. появився великий місячний журнал „Літературно-Науковий Вістник“ з багатою і цікавою тематикою. Одним з головних редакторів цього, на європейський зразок видаваного, журналу був Іван Франко. Його твори, що до того часу появлялися друком, наш гурток мав у цілості, і ми їх усі читали. На нас, старших гімназистів, Франко справляв враження духового велетня, і його вплив на формування нашого світогляду був безперечний. З цього тодішнього нашого гуртка в Самборі вийшли д-р Степан Томашівський, український історик і професор Краківського університету, Роман Сембратович, перший професійний український журналіст у чужинецькій

пресі і видавець та редактор „Ruthenische Revue“, у Відні та письменник о. Юрій Кміт. Так приблизно було і в інших галицьких гімназіях, де учнями були українці, зокрема в гімназіях з польською мовою навчання. Ті польські гімназії давали тоді найчільніший український актив молоді, що займала незабаром керівні позиції в студентському житті.

Українська студентська молодь Львівського університету наприкінці минулого і початку теперішнього сторіччя гуртувалася в товаристві „Академічна Громада“, деяка частина якої симпатизувала соціалістичному й радикальному рухові. Тоді серед студентів вкорінювалася українська соборно-державницька ідея, яку незадовго до того молодий, ще недавній студент, Юліян Бачинський, висунув і узаasadнив у своїй книжці „Україна Ірредента“, що 1895 р. появилася друком у Львові. Багато з його тез і узаasadжень, диктованих марксистською ідеологією, неслухні, як і чимало висновків автора виявилися цілком помилковими. Та, не зважаючи на ці дуже чималі недоліки згаданої книж-

ки, вона зробила перелім у суспільно-політичному й національно-політичному світогляді тодішньої молоді. Вона, студентська молодь, мало цікавилася соціально-політичними міркуваннями автора. Зате її надзвичайно зацікавила українська політично-державна ідея і то в загальноукраїнському масштабі, і вона—ця ідея—зробила повний перелом у її національно-політичному світогляді. Середньошкільна молодь вищих клас і студенти скоро засвоїли собі цю ідею з „України Ірреденти“ і стали її гарячими визнавцями. Соборницько-державницька ідея, викладена в згаданій книжці, прищепилася незабаром і серед старшого українського громадянства в Галичині. Усі три галицько-українські політичні партії—національно-демократична, радикальна і соціально-демократична—прийняли її в свою політичну програму. Між прихильниками й оборонцями цієї ідеї був, очевидно, і Франко, що неохитно вірив у її здійснення і сам працював для цього здійснення. Ця ідея знайшла широкий і глибокий відгомін і в письменницькій творчості Франка.

Академічна молодь і стала пропагатором цієї великої ідеї. На великому з'їзді українських студентів у Львові в липні 1899 р., на якому політичний реферат виголосив студент права Львівського університету Ловгин Цегельський, на основі його реферату схвалено дві найважливіші постанови: щодо вимоги до австрійського уряду заснування українського університету у Львові і змагання до створення української суверенної соборної держави. Тоді також вирішено видавати студентський журнал „Молода Україна“ у Львові, що почав появлятися з початком 1900 р., як перший український журнал з соборницько-державницькою ідеологією. В цій ідеології виховувалося ціле українське студентське покоління в Австрії років 1900-1914, і вона незабаром поширилася тоді і в галицько-українських народніх масах. Студентство повело й активну боротьбу за заснування українського університету у Львові. „Молода Україна“ появлялася з деякими перервами майже до самого вибуху першої світової війни.

Взаємини Франка з активом молоді на переламі двох століть були живі й безпосередні, що вможливлювало йому і особистий вплив на формування загального світогляду і національно-політичної ідеології студентів. Він мав нагоду робити це зокрема на студентських рефератах, на яких був приявний; сам дуже рідко виступав з власними рефератами на студентських зібраннях. До реферату і промов окремих дискутантів прислухувався уважно і забирав слово наприкінці дискусії. Говорив спокійно, зрівноважено і без тіні патосу. Старався при цьому підкреслити дотичні місця реферату та вказував на його недоліки. Метою його промови було не знеохочувати референта до дальших виступів, навпаки до них заохочувати та поширювати і поглиблювати знання, при чому подавав і відповідну літературу. Те саме стосувалося і замітніших виступів окремих дискутантів. Промова Франка була не лише спростуванням і доповненням виголошеного реферату на подану референтом тему, а властивим ядерним рефератом і цікавою повчальною лекцією для слу-

хачів. Тут Франко виявляв вилючезний виховний хист і не раз доводилося чути між студентами жаль, що Франкові не судилося зайняти університетську катедру.

Дехто з нас знав дещо і про причини, чому після смерти проф. Омеляна Огоновського Франко не одержав у 90-х рр. катедри української мови і літератури у Львівському університеті, яку дістав молодий д-р Олександр Колесса, що недавно щойно габілітувався. Що Франко і Колесса—це зовсім не рівня, відчували всі студенти, це відчувала й велика частина нашого старшого громадянства. До університетської кар'єри Колессі допомогла його студія про вплив Міцкевича на творчість Шевченка, тема, сприйнятлива для вирішальних польських кіл Львівського університету і політично-державної адміністрації краю, що була цілком у польських руках. Цісарським намісником Галичини був тоді всевладний польський магнат граф Казимир Бадені, що всіма засобами поборював кандидатуру Франка на посла до австрійського парламенту в Тер-

нопільському і Черемиському виборчих округах. А методи баденівських виборів, зокрема кривавих виборів до парламенту в 1897 р. за участі жандармерії і війська, з трупами українських виборців, що згинули при перевиборах від жандармських і вояцьких куль, з масовими арештами українських виборців, селян і міщан під час виборчої акції, були голосні далеко поза межами Галичини, відбившись голосним відгомом і в австрійському парламенті та у віденській і закордонній пресі під назвою галицьких виборів. Цей польський сатрап по переведенні згаданих виборів з номінації цісаря став головою Ради Міністрів в Австрії. Не на довго.

На голову новообраного, тоді ще куріяльного з вирішальним впливом магнатів, австрійського парламенту обрано польського магната вірменського роду Давида Абрагамовича з Давидова коло Львова. При його виборі у Львівській сільській окрузі 1897 р. намісник Бадені застосував терор, полилася кров, були трупи й масові арешти навіть і польських селян. Баденівські методи „правління“ Абрага-

мович хотів застосувати і на терені австрійського парламенту, як його голова. В порозумінні з Бадені, як прем'єр-міністром і міністром внутрішніх справ Абрагамович спровадив до залі засідань австрійського парламенту великий відділ озброєної поліції, що силою усунула із залі опозицію, до якої належали і християнсько-суспільні послы з Відня під проводом адвоката д-ра Карла Люеґера. Счинився величезний скандал. Проти Бадені й Абрагамовича піднявся тоді буквально цілий Відень, де вирішальний голос мали християнські суспільники та їхній провідник парламентарний посол д-р Люеґер. Про цей скандал заговорила і світова преса. Цісар Франц Йосиф негайно відкликав Бадені як керманича австрійського уряду, і Бадені до кінця життя зник з політичної арени. Відійшов і Абрагамович з проводу парламенту, а Люеґер, вибору якого на голову Відня цісар, за спонукою Бадені, не хотів затвердити, став незабаром головою Відня, бо цісар дав тепер на це свою згоду.

Д-р Іван Франко болюче відчув факт, що його не допущено до універси-

тетської професури. Він знав і шляхи, якими д-р Колесса дістався до цієї катедри. В протилежність до Колесси, що намагався виявити благодатний вплив Міцкевича на Шевченка. Франко в 1897 р. написав просту статтю „Der Dichter des Verrates“ (Поет зради), яку оголосив друком у поширеному впливовому віденському тижневику „Die Zeit“ (Час). За тему своєї статті Франко взяв Конрада Валенрода, відому поему Адама Міцкевича з апотезою зради, що й одержала назву валенродизму. У цій статті Франко виявив шкідливий, з морального боку, вплив валенродизму на читачів, а далі й на суспільство. Стаття наробила багато шуму в поляків, що в пресі повели проти Франка нещадну атаку. Франко покинув працю „в наймах у сусіда“ і відійшов з редакції щоденника „Kurjer Lwowski“, де працював десять років.

Змінилося тепер на краще і ставлення старшого народницького громадянства до Франка, і він сам наблизився до нього. Франко знайшов постійну платну працю в Науковому Товаристві ім. Шевченка, а незабаром і в редак-

ції „Літературно-Наукового Вістника“. Від студентської молоді вийшов почин святкування в 1898 р. 25-літнього ювілею літературної діяльності Франка, що став замітною подією в житті галицьких українців, зокрема промова самого Франка. Вона є ключем до пізнання й зрозуміння причин розпорощення його величезної праці на різні, далекі одна від одної ділянки. Франківський ювілейний комітет перевів і грошову збірку для Франка, з якої закуплено невелику парцелю за виставою площею Стрійського парку у Львові. На цій парцелі вибудовано скромну віллу для Франка, що стала його власністю разом з маленьким овочевим садом біля неї. Франко з дружиною Ольгою і дітьми замешкав уже в своїй власній хаті і зажив нормальним життям інтелігента.

Тепер Франко цілком віддався поетичній письменницькій творчості, науковій і публіцистичній праці, відійшовши від зловоденної політичної метушні і журналістичної гамарні. З провідною частиною львівської студентської молоді і тепер не пірвав своїх давніших зв'язків. Зустрічі з студен-

тами відбувалися, звичайно, в кав'ярні, де, за віденським звичаєм, скупчувалося товариське життя інтелігентів. Йдучи на працю або повертаючися з неї, Франко заходив до кав'ярні Шнайдера при Академічній вулиці, до якої заходили науковці, літератори, політики і журналісти — поляки, жида й українці. Заглядав він часом і до кав'ярні Монополь при Бернардинській площі, де бували студенти. У Львові не було звичаю сходитися на гутірку в приватних домах, як це було в Києві і взагалі в Росії. Для цього була кав'ярня з великою кількістю щоденної преси і журналів, які можна було переглянути й прочитати. Франко це й робив. У кав'ярні Франко мав нагоду зустрітися зі знайомими, українцями, поляками й жидами, і поговорити не тільки про події дня, а й про важливі і поважні проблеми. В кав'ярні Монополь Франко мав нагоду заізнатись особисто із новими студентами і хоч коротко з ним поговорити. При величезному авторитеті Франка у молоді і коротенька товариська зустріч Франка з нею справляла своє корисне враження, що зв'язувало ще міцніше молодь з Франком.

На початку цієї статті я згадав про мою першу зустріч з Франком в Академічній Громаді під час реферату одного з студентів на тему всенароднього повстання 1648 р. Доповідач присвятив замало уваги економічній і соціальній сторінці українського життя в Польщі з половини 17-го сторіччя, підкреслюючи зате ширше тодішній релігійний і національний гніт українців у Польщі. В дискусії і я взяв слово. Вказавши на цей недолік у доповіді, я намагався виповнити цю прогалину. У своїй промові я підкреслив, що масовий народній селянський рух часів Хмельниччини мав свою головну основу в щораз більшому закріпаченні селян. Вони сподівалися, що при всенародньому повстанні проти Польщі зможуть скинути з себе кріпацьке ярмо і зажити як вільні хлібороби. Очевидно, і релігійний та національний гніт українців мав свою визначну роль у всенародньому русенні 1648 р., але це стосувалося більше української шляхти, що залишалася ще в українському національному таборі, до нього повернулася та пристала — а далі це стосувалося

й козацтва та міщанства. Ці якраз верстви були безпосередніми носіями української церковної і національно-політичної ідеї в час Хмельниччини. Як останній з промовців говорив Франко і визнав слухність моїх завваг до реферату. По закінченні зібрання, коли референт і дискутант оточили Франка і дякували йому за його промову, Франко звернувся до мене з запитом, чи я з Крукевич і чи я син Івана Барана. Я притакнув, і Франко сказав, що знає особисто мого батька і цінить його та шанує, а мене запитав, чи в найближчу неділю пополудні не міг би його відвідати. Я вважав цю пропозицію за велике відзначення для себе і сказав, що прийду.

При моїй першій візиті Франко розпитував мене, який я студіюю ф'ах, ким хочу бути після скінчення університету, що мене цікавить і чим молодь тепер цікавиться. Хатня обстава в просторій і ясній кімнаті Франка була проста, а навіть убога. Посередині кімнати — великий довгий стіл, на ньому купа книжок, дві чи три великі шафи з книжками і стоси книжок попід стінами, складених просто на

долівку. Два-три дерев'яні крісла біля стола доповнювали умеблювання кімнати. На згаданий запит я відповів, що студіюю право і по закінченні студій, складенні правничих державних іспитів, осягненні ступеня доктора прав та після відбуття обов'язкової семилітньої практики в суді і в адвокатській канцелярії та складенні адвокатського іспиту хочу працювати як адвокат. На незалежній посаді адвоката матиму спромогу й розгорнути широку працю для народу, і якраз це я хочу робити. На свій прожиток заробляю тепер сам, а шлях до власної адвокатської канцелярії для мене ще дуже далекий і не так легко його перейти.

Франко уважно прислухувався до цієї моєї своєрідної сповіді й до моїх планів на майбутнє. Похвалив мене за вибір звання, кажучи, що в наших відносинах у Галичині ідейний український адвокат може віддати безпосередньо найбільше прислуг своєму народові, зокрема нашому безпомічному селянству, що на кожному кроці потребує правної допомоги і оборони. Франко знав це і з власної практики

громадського діяча, що сам вийшов із села і в своїй громадянсько-політичній праці стикався з селянами. Його щирим приятелем до смерті, ще з хлоп'ячих літ на селі, був Яць Олексівський із села Ясениця, що межувало з родинним селом Франка Нагуєвичі, Дрогобицького повіту. Тай такого українського ідейного адвоката, щирого дорадника й оборонця українських селян Франко змалював в одному з своїх романів в особі молодого адвоката д-ра Рафаловича. Дружина Франка принесла чай, і наша розмова тривала далі. На запит, що мене цікавить, я сказав, що попри право, яке вивчаю і для мого майбутнього фаху і для теоретичного знання, мене цікавлять історія, суспільна економія, соціологія і політичні рухи та взагалі суспільно-політичні явища в житті людської спільноти. Знання цих ділянок, хоч би і енциклопедичне, буде мені потрібне, на мою думку, і в моїй майбутній громадянській праці. Суспільними і політичними явищами і подіями цікавиться також і передова, активна вже тепер у громадському житті, студентська молодь. Франко подав

ще кілька своїх завваг і коротких запитів і на цьому закінчилася наша півторигодинна розмова. При цій і при наступних розмовах були ми самі.

Дружина Франка, подавши чай і привітавшись зі мною, розмовляла зі мною дуже коротко і виходила з кімнати. Діти, — а було їх четверо: Андрій, Тарас, Петро і Анна — до кімнати не заглядали. В погідну літню пору два старші хлопці — гімназисти сиділи в садку на лавці під деревом і вчилися або читали, двоє молодших звичайно бавилися.

В хаті Франка я був пізніше ще раз, звичайно лише кілька разів до року, аж до 1906 р. і то лише тоді, коли Франко при нагоді мене запросив до себе. Студентське товариство Академічна Громада по сецесії українських студентів з Львівського університету в грудні 1901 р. перестало видавати свій журнал-місячник „Молода Україна“. Восени 1902 р. сецесіоністи повернулися назад до Львівського університету і по довшій перерві за якийсь час відновили видавництво згаданого місячника. Я увійшов до редакційної колегії, особовий склад якої

часто змінявся — річ нормальна в студентських організаціях з завжди плинним складом членства. Франко цікавився появою і змістом цього журналу і в пізніших розмовах зі мною в його хаті порушував тематику деяких статей, друкованих у „Молодій Україні“. Критика була дуже оглядна, це були тільки наче завваги досвідченого і доброзичливого старшого товариша, що і як треба писати. При цьому захоплював молодь до дальших пильних студій, щоб вона збагачувала свою скарбницю знання, з якої опісля зможе користати в житті.

Літературно-мистецької тематики в моїх розмовах з Франком не порушувано, я в цій ділянці мало визнавався. Предметом наших розмов були справи з національно-політичного і суспільного життя і, очевидно, з життя нашого студентства. Це був час найбільшого організаційного розросту і планової розбудови нашого національного життя в Галичині у всіх його ділянках. На цей час припадав і початок систематичної польсько-української боротьби в Галичині, що знаходила свій відголос і в мурах Львівського

університету. На польській політичній арені в Галичині з'явилася нова польська політична партія—народньо-демократична, популярно звана всепольською, що скоро стала панівною серед польської інтелігенції в східній Галичині, а передусім серед професури і студентства Львівського університету. Ця партія ставилася крайньо вороже до українців, зате прихильно до нашого москвофільського руху в Галичині, бо й сама політично була москвофільською. Мірою зросту наших національних сил зростала й польсько-українська боротьба, у якій українці йшли з часом і до зорганізованого наступу, чого давніше не було. Одним з головних запальних вогнищ була справа заснування у Львові окремого державного університету з українською мовою навчання. І про це мені доводилося говорити з Франком. Він був радий, що українці нарешті зуміли зорганізувати цю боротьбу і провадять її пляново й систематично. Він звертав увагу і на польський шовінізм, жертвою якого став сам, але не радив нашій молоді наслідувати цей дикий польський шовінізм,

позбавлений часто елементарних моральних і етичних основ. Таке сліпе наслідування всякого польського шовінізму може завдати нам шкоди. Часом розмова сходила і на жидівську проблему, що в Галичині мала більш економічно-соціяльне зафарблення в українсько-жидівських взаєминах. На думку Франка, наша економічно-соціяльна емансипація вдарить з господарського погляду і по жидах. Цього годі оминати, бо ми мусимо усамостійнюватися від дотеперішньої залежності від жидів на господарському секторі. Це не антисемітизм, від якого Франко виразно остерігав. Зате Франко радів з нового національно-жидівського сіоністичного руху, якому бажав успіхів.

Мої особисті взаємини з Франком перервалися 1906 р. І я закінчив університет, поскладав правничі державні іспити і перейшов як кандидат адвокатури на адвокатську практику, яку відбував частково поза Львовом. Тим часом я відбув у крайовому суді однорічну судову практику і 1909 р. промувався на доктора прав. Опісля я виїхав на дальші студії на філосо-

фічному факультеті в університетах у Берліні й Відні і до Львова повернувся з Відня на-постійно щойно весною 1913 р. Тут незабаром зайняв посаду секретаря Народнього Комітету—екзекутиви Української Національно-Демократичної Партії,—а опісля, ще перед першою світовою війною, відкрив власну адвокатську канцелярію у Львові. По повороті до Львова 1913 р. я знову стрівуся з Франком. Але це вже не був колишній велетень духа, а лише руїна і тінь напівживої людини.

25.-26. грудня 1913 р. у великій залі жидівського товариства Яд Харувім при вул. Бернштайна у Львові відбувся останній крайовий з'їзд Української Національно-Демократичної Партії під проводом д-ра Костя Левицького, як голови Народнього Комітету, екзекутиви цієї партії. Як секретар Народнього Комітету я зайнявся організацією з'їзду і вислав повідомлення про з'їзд і Франкові. У з'їзді взяли участь коло 400 учасників з усіх частин краю, між ними багато селян та всі послали до австрійського парламенту і галицького сойму, члени партії,

члени Ширшого Народнього Комітету і його ексекютиви. Першого дня з'їзду з'явився і Франко і йому дано місце в першому ряді крісел. Він прислухався до дискусій і попросив слова. Д-р Кость Левицький дав йому слово перед чергою дальших зголошених уже промовців. Франка привітали оваційно вже при його появі в залі, вітали оваційно і його коротеньку промову на з'їзді. Говорив він з свого місця тихим зламаним голосом, і його промову змогли чути тільки найближчі до нього сусіди. Я сам, що сидів тоді за президіальним столом на сцені, цієї тихенької промови не міг дочути і д-р Кость Левицький теж ні. Франко скінчив свою промову, яку покрила буря оплесків, і вийшов із залі. І це була остання в житті публічна промова Франка.

V

По повороті до Львова 1913 р. я стрічався з Франком деколи в редакції „Діла“, куди він часом заходив, або принагідно на вулиці і тоді з ним дещо говорив. Франко тяжко захворів десь коло 1907 р. і ця недуга залама-

ла його фізично й духово. Жив він з емеритури, яку платило йому Наукове Товариство Шевченка. Перед першою світовою війною Франко побував — з власного почину — в кількох більших містах східньої Галичини і в Чернівцях на Буковині, читаючи свою поему „Мойсей“. Стан його здоров'я не дозволяв на такі публічні виступи, і вони не змогли справити враження, якого колись можна було сподіватися від автора „Мойсея“. Франко заламався й психічно, і повітовий суд, секція I., у Львові визначив йому куратора в особі його приятеля й товариша з дрогобицької гімназії — Карла Бандрівського, фінансового радника інспекторату податків у Львові. Бандрівський був судовим куратором і дружини Франка Ольги та опікуном його неповнолітніх дітей. Найстарший син Андрій, молодий учитель класичної філології в гімназії, якого Франко дуже любив, помер ще перед першою світовою війною. Університет — відділ класичної філології—у Львові, закінчив і другий син Тарас, а наймолодший син Петро був студентом львівської політехніки; дочка Анна здала матуру

в українській учительській семінарії Рідної Школи у Львові.

Франко залишився у Львові в часи царської окупації Галичини 1914-15 р. З вибухом війни Тарас вступив до легіону Українських Січових Стрільців (УСС-ів), де був старшиною, а молодший Петро служив при летунстві в австрійській армії в ранзі підпоручника. Дочка Анна виїхала до родини своєї матері в Києві. Дружина Франка була в лікарні, і тяжко хворий Франко залишився самотній. Дехто з українців, старшин російської армії, що були у Львові, відвідував хворого Франка і через тих старшин він передавав листи чи усні вісті до дочки Анни з проханням, щоб вона повернулася з Києва до Львова. Але дочка не повернулася, що Франко відчув болюче, бо лежав у своїй хаті, як Лазар.

Після відходу російського війська зі Львова в другій половині червня 1915 р. поволі почало відновлюватись організоване українське життя у Львові. Повернулися з Відня і деякі головні діячі наших центральних установ. У вересні 1915 р. повернулися з Відня члени редакції „Діла“ д-р Василь

Панейко і д-р Михайло Лозинський, — „Діло“ у Відні виходило як тижневик, — і „Діло“ знову почало появлятися як щоденник. З кінцем вересня 1915 р. повернувся з Відня і я і zorganizував видавання у Львові знаного в краю перед війною популярного тижневика „Свобода“ та став його редактором; цим часописом провадив і у Відні в часи окупації Львова. Я відновив і діяльність Народнього Комітету, як його секретар, та свою адвокатську практику. Ще восени 1915 р. у Львові в просторій домівці дяківської бурси при вулиці Петра Скарги відкрито притулок для виздоровців із легіону УСС. У цьому притулку приміщено і хворого Франка в окремій просторій, ясній і затишній кімнаті. Йому послуговував його братинич, сільський 16-літній парубчак, Василь Франко, що під час війни, стративши підводу, з якою виїхав, забрів до дядька у Львові й тут залишився. До Франка навідувався щодня і його приятель з молодечих літ радник Карло Бандрівський. Виздоровці УСС-ів, що там мешкали, теж піклувалися Франком, а лікарську опіку давав йому стрі-

лецький лікар д-р Щуровський, а незабаром постійно старший український львівський лікар д-р Бронислав Овчарський. На різдвяний Свят-Вечір 6 січня 1916 р. стрільці запросили до себе і Франка. Він у їхньому товаристві провів цілий вечір при співах колядок принагідного хору видужанців. З цього спільного вечора є й фотографічна знятка Франка в товаристві усусусів, мабуть остання знятка Франка за його життя, подана пізніше в українських журналах.

В лютому 1916 р. прийшов до моєї канцелярії радник Бандрівський і сказав мені, що Франко запитував його про мене. Десь перед тим була моя стаття в пресі, не пригадую, чи в „Ділі“ чи в „Свободі“, яку прочитував йому хтось з усусусів, і це пригадало мене Франкові. Бандрівський сказав, що я у Львові, і Франко попросив свого приятеля переказати мені, щоб я його відвідав. І я з Бандрівським умовився про день і годину й у домовлений час я з'явився в Франка в притулку. Франко лежав у ліжку, я сів на кріслі при недалекому столику, а біля мене Бандрівський. Франко

розпитував мене, що я тепер роблю і під кінець недовгої тоді розмови запитав мене, чи маю крайовий закон про рибальство. Я відповів, що маю і коментар до цього закону. Тоді Франко просив, щоб я ще до нього зайшов і приніс йому згаданий закон. Франко був пристрасним аматором-рибальною, і йому прийшла думка про потребу новелізації цього закону, на його погляд для селян некорисного.

При наступних відвідинах Франка я приніс із собою згаданий закон. Франко подякував і сказав, що він попросить прочитати йому цей закон, а він подиктує деякі завваги до нього, які можуть бути для мене матеріалом при редагуванні проєкту новелі до цього закону. Він знав, що я був кандидатом на посла при оголошених ще в червні 1914 р. виборах до галицького союму, які мали відбутися в вересні 1914 р. З причини вибуху війни з початком серпня 1914 р. речинець виборів відкладено на невизначений час по війні. Я кандидував з української міської цензової округи міст Перемишля, Ярослав, Сянова, Городка і Яворова і не мав взагалі ніякого контркандидата,

отже мій вибір на посла був певний. Франко сказав, що війна закінчиться, вибори до сойму тоді відбудуться й я буду послом. Тому вже тепер просить мене, щоб я, ставши послом, не забув внести в соймі проєкт новелі до закону про рибальство. Книжку із законом про риболовство з коментарем до нього я залишив Франкові, але ніяких записок його щодо проєкту новелі не одержав, як і не одержав більше й самої книжки.

Стан здоров'я Франка помітно погіршувався. На це звернули увагу Бандрівського і лікар д-р Овчарський, кажучи, що наближається кінець життя Франка. Я це знав від Бандрівського, і мої відвідини Франка мали на меті намовити його до написання заповіту. В розмові з Бандрівським Франко згадував, що хоче видіичити дочку Анну, яка не послухала його просьби і не повернулася до Львова, залишаючи його самого в час його тяжкої недуги. Згадував йому і про позбавлення спадщини своєї дружини Ольги. Спочатку я не порушував зовсім справи заповіту, ждучи відповідної нагоди і відповідного настрою в Франка. Та-

кий настрій у нього остаточно знайшовся. Обережно я звернув тоді увагу Франка на потребу написання заповіту та призначення його бібліотеки, власних рукописів і кореспонденції Науковому Товариству Шевченка в формі ляґату (запису). Франко відповів, що погоджується зробити заповіт, але хоче в ньому виділити дочку й дружину. Я вияснив йому, що виділення дочки не має законних основ, а дружині і так належить за законом досмертне ужиткування четвертини його майна. Краще зробити так, що універсальними спадкоємцями всього майна по рівній невиділеній частині слід зробити всіх трьох дітей — Тараса, Петра й Анну, а дружині записати четвертину ужиткування його майна; а втім, діти й так зобов'язані підтримувати свою матір. До нерухомого майна Франка належала хата, до рухомого — його авторські права. Бібліотеку, рукописи й кореспонденцію слід записати Науковому Товариству Шевченка у Львові, дійсним членом якого є Франко і яке давало йому щомісячно емеритуру. Про цю останню справу йшлося мені

тому, що, як я згадував, агенти Британського Музею хотіли закупити бібліотеку, рукописи й кореспонденцію Франка, і тоді ці цінні речі пропали б для нас зовсім. По хвилині надуми Франко заявив, що хай буде так, як я йому раджу. Приходьте хоч би завтра і спишіть заповіт, а всі законні формальності ви, як адвокат, самі знаєте. На цьому скінчилася наша розмова, і я попрощався й вийшов, а незабаром за мною вийшов і Бандрівський.

VI

Я умовився з радником Бандрівським, що вже наступного дня поплудні спишемо заповіт. На свідків заповіту, окрім мене, що й спише заповіт, найкраще запросити львівського лікаря д-ра Володимира Кобринського, ровесника Франка і чимало від них старшого Лева Шеховича, радника крайового суду у Львові, які знають Франка добре ще з молодих літ, а Кобринський, як лікар, знає й історію недуги Франка. Такий склад свідків заповіту — лікар, суддя і адвокат — усуне всякі сумніви щодо

чинности заповіту. Франко був під судовою курателею з причини психічної недуги, його куратором був радник Бандрівський, що був теж і куратором дружини Франка та опікуном його неповнолітніх дітей. Неповнолітньою була тоді, здається, тільки дочка Анна. Психічно хворій людині, що є під судовою курателею, можна робити заповіт за постановами австрійського цивільного кодексу в час цілковитої свідомости (*lucidum intervallum*), що мусить бути стверджене свідками. У цьому випадку таким свідком був би д-р Кобринський. По розмові зі мною Бандрівський пішов до Шеховича і Кобринського і просив їх прийти до Франка до дяківської бурси, де мають бути свідками заповіту Франка. Подав їм день і годину, коли мають прийти, і вони обіцяли прийти.

В означений час у кімнаті Франка у стрілецькому притулку в дяківській бурсі при вул. Петра Скарги у Львові з'явилися радник Лев Шехович, д-р Володимир Кобринський і я. Там ми застали радника Бандрівського. Франко лежав у ліжку, а його братанч Василь крутився по хаті. Па-

рубчак догадався мабуть, що його дядько хоче робити заповіт і мав, очевидно, охоту бути приявним при цьому акті. Але Бандрівський наказав йому вийти з кімнати і опісля кілька разів відчиняв двері, щоб побачити, чи Василь не підслухує під дверима.

Д-р Кобринський сів на кріслі при ліжку Франка, взяв його руку, щоб зміряти пульс, а опісля почав з ним говорити, змінюючи теми. По якихось десятих хвилинах Кобринський легким кивком голови дав мені знак, що можу приступати до діла. На столик я поклав аркуш паперу, перо і чорнило і запитав Франка, чи він бажає розпорядитися з приводу свого майна на випадок своєї смерти. Відповідь була, що так. Тоді й запитав, як він хоче вирішити з своїм майном. Франко повторив при свідках те все щодо змісту заповіту. як ми обидва устійнили попереднього разу, з тим що куратором дружини Франка і опікуном дітей залишається надалі Бандрівський, що має бути і виконавцем заповіту і що запис (леґат) на користь Наукового Товариства Шевченка він

має негайно видати по смерті Франка після складення заповіту в суді.

Я списав на двох сторінках аркуша заповіт зі змістом, як подав його Франко при свідках, придержуючись при редагуванні й дальшій процедурі всіх формальностей, що їх вимагає цивільний кодекс, — і опісля прочитав голосно весь заповіт. По мені прочитав уголос весь заповіт один із свідків, мабуть Шехович, а другий заглянув у його зміст. Бандрівський узяв від мене написаний і двічі голосно перечитаний заповіт, і я спитав Франка, чи прочитане згідне з його волею. Він відповів, що так. Бандрівський поклав аркуш з написаним заповітом на тверду підкладку, взяв перо та наблизився до ліжка Франка. Франко лежав півсидячи і ледве міг піднести руку. Бандрівський вклав йому перо між два пальці правої руки, які не згиналися, і перо між пальцями держалося з великим трудом. Франко дрижачою рукою почав писати окремо кожну літеру свого імени й прізвища. Літери не мали злуки між собою і склалися з ряду маленьких злучених один з одним зигзагів мірою того,

як тремтіла рука. При самому кінці рука задрожала сильно, і з пера впа-ла на папір недалеко підпису крапля чорнила, з якої постала більша чорна пляма. Опісля заповіт підписали всі три свідки, мій підпис як писаря і свідка заповіту був на кінці. Франко тим усім, видимо, був стомлений і почав дрімати. Ми попращалися з ним і вийшли. Тоді Франка я бачив живим останній раз. Це було десь коло половини березня 1916 р. в холодний і непривітний день.

Заповіт я взяв із собою, щоб зроби-ти з нього три машинові копії, одну для Наукового Товариства Шевченка, другу для Бандрівського, а третю для себе, і ті копії я передав з проханням не говорити нікому про зміст запові-ту Франка. Бандрівський мабуть уже наступного дня склав оригінал запо-віту до депозиту в українського нота-ря Онишкевича у Львові, з чого спи-сано відповідний протокол.

У стрілецькому притулку в дяків-ській бурсі Франко не побув уже дов-го. Десь з кінцем березня 1916 р. без відома управи притулку, лікаря та Бандрівського просив евого братанича

Василя завезти його до його хати, де він жив чи власне догорав до свого скону. Терпів тоді, очевидно, невігоди й нестачі, бо не стало дбайливої опіки, яку він мав у стрілецькому притулку. При ньому залишився тільки Василь. Бандрівський відвідував його щоденно. Часом приходили й деякі старші пані, його давні знайомі.

28. травня 1916 р. мене повідомив Бандрівський про смерть Франка. Повідомив він і віділ Т-ва Шевченка, що зібрався негайно на нараду і вирішив зайнятися похоронами на кошт товариства. Величні похорони відбулися 31. травня 1916 р. На похорони приїхали обидва сини—Тарас і Петро, та брат Франка. Головну промову при виносі труни із хати виголосив д-р Кость Левицький. Франка поховано на Личаківському дворці тимчасово в чужій гробниці. Пізніше, вже за Польщі, труну з тлінними останками Франка перенесено на інше місце в окремий гріб на Личаківському цвинтарі і на гробі поставлено пам'ятник. Просторий опис похорону з 31. травня 1916 р. поміщено на сторінках „Діла“.

Незабаром після похоронів відкрито із замкненої конверти в прияві свідків і нотаря заповіт Франка, з чого також списано окремий протокол, і нотар Омишкевич переслав оригінал заповіту до повітового суду, секція I, у Львові для переведення процедури щодо спадкової, а Бандрівський передав судові метрику смерти Франка. Справа опинилася в руках повітового судді українця Сельського. На прохання Бандрівського суддя Сельський визначив негайно переслухання свідків заповіту, обох молодих Франків, що залишилися на короткий час у Львові якраз з тією метою, щоб з'явитися в суді для переведення їхньої справи щодо спадщини. Суддя Сельський оголосив відкриття процедури щодо спадщини по Франкові і прочитав заповіт. Опісля він переслухав під присягою нас трьох свідків щодо змісту заповіту і духового стану Франка в час, коли Франко подавав свідкам зміст свого заповіту. Суд визнав заповіт за чинний. Обидва сини і Бандрівський як куратор дружини Франка й опікун його дочки Анни теж визнали чинність заповіту і прий-

няли спадщину з добродійством інвентаря (cum beneficio inventarii), тобто взяли на себе відповідальність за зобов'язання тестатора лише до висоти вартості їхньої частки. Суд видав декрети дідицтва, а Бандрівський, як виконавець заповіту, передав бібліотеку, рукописи й кореспонденцію Франка у власність Наукового Товариства Шевченка. Усі урядові протоколи в повищій справі, як і з приводу спадщини, — у нотаря і в суді, — списано виключно українською мовою. Оригінал заповіту залишився в судових актах. Як мені говорено, большевицька окупаційна влада, нібито, забрала зі львівського суду всі згадані акти разом з оригіналом заповіту Франка і вивезла в Київ чи може аж у Москву.

Повний текст заповіту Франка разом з моїми виясненнями до нього я оголосив друком на сторінках львівського „Діла“ в червні 1916 р. Про справу цього заповіту я писав удруже — без подання повного тексту — в щоденнику „Краківські Вісті“ 1941 р.

Мої теперішні спогади про Франка
появляються друком уперше.

Травень 1952 р.

К і н е ц ь

ДО ЧИТАЧІВ!

Вільну, справжню демократичну українську думку, глибоке й всебічне поставлення проблем, статті на актуальну світову тематику, щоразовий фаховий економічний коментар, вичерпну інформацію і хроніку з усіх ділянок життя

подає з кожним своїм числом газета

„Українські Вісті“

що виходить два рази на тиждень у Німеччині і що її можна набути в представників та в кольпортерів у всіх частинах світу.

„Українські Вісті“

— це конечна лектура в родині та в громадських клубах і читальнях.

„Українські Вісті“

— це вірний супутник кожного українця-демократа, сповненого любови до свого рідного краю та віри в близький час його визволення.

„Українські Вісті“

борються
скеровують
орієнтують
інформують
дають пораду
розважають

„Українські Вісті“

репрезентують волю й змагання всього українського народу, протестують проти недоліків еміграційного життя, підтримують єдиний законний і правий урядовий орган української еміграції — Українську Національну Раду.

„Українські Вісті“

будять думку, будять волю, будять силу українського народу навколо справи визволення з віковичного ярма українців та всіх поневолених народів світу.

Передплачуйте „Українські Вісті“ в усіх частинах земної кулі! Гуртуйтеся навколо справи національно-визвольної боротьби України та всіх поневолених народів! Включайтеся у визвольну боротьбу!

Передплату приймають:

Централа „Українських Вістей“ „Ukrainiski Wisti“, Ludwigstrasse 10, Neu Ulm, Donau Germanu, та представництва по різних країнах (адреса — на 1 ст. кожного числа „Українських Вістей“).

*Читайте і поширюйте
демократичний часопис*

**Українські
Вісті**

BIBLIOTHÈQUE
SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE SEVCHIKO
27, Rue des Bauves
95 SARCELLES (Val d'Oise)
FRANCE